

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Üsküdar'ı Seçme Nedenleri

D O Ç . D R . O S M A N Ö Z S O Y

Araştırmacı - Yazar

Aslında bu minvaldeki tüm soruların cevabını sadece, cümlenin öznesini teşkil eden kişi veya kişiler verebilir. Biz bu noktada sadece tahminde bulunabiliriz. Tıpkı burada yapmaya çalışacağımız gibi.

Bize bu konuda yol gösterecek olan iki nokta var. Birincisi, bir coğrafi mekân olarak Üsküdar'ın hususiyetlerini bilmek, ikincisi, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin hayat felsefesini ve misyonunu anlamak, Bu iki başlığın kesişmesi ve ortak paydası, tebliğimize başlık teşkil eden sorunun cevabına ulaşmamıza kısmen de olsa katkıda bulunacaktır.

Mekân Misyon Korelasyonu

Eğer bir yere insanların istifade edeceği bir çeşme yaptırmak istiyorsanız iki şeye bakarsanız. Oradan insanlar gelip geçiyor mu, orada gerçekten böyle bir teşebbüse ihtiyaç var mı? Ya da, birileriyle paylaşmayı düşündüğünüz bir düşünce üretiminiz, bir mesajınız varsa, o düşüncelerin paylaşılmasına en çok ihtiyaç duyulan bir saha (ekonomi diliyle bir pazar) ararsınız.

Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri ile Üsküdar arasındaki bağı anlamak için, öncelikle Üsküdar'ı bu hususiyetleri içinde değerlendirmek gerekir.

Bu nedenle, önce Üsküdar'ın coğrafi konumuna ve insanlık tarihi içinde geçirdiği tarihsel sürece bir bakalım, ardından Üsküdar'la Azîz Mahmud Hüdâyî arasındaki korelasyona bakalım.

Üsküdar'ın kuruluş ve gelişme sürecine göz atıldığında, en büyük etkenin doğal unsurlar olduğu ortaya çıkar. Üsküdar'ın doğal zenginliği tarih boyu insanları kendine çekmiş, ilgi odağı olmuştur.

Tarih boyu sırasıyla Fenike, Aka, Pers, Bitinya, Pontus, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi büyük uygarlıkların etkisinde kalarak gelişen Üsküdar, ilk tarihi bulgular da, M.Ö. 5. yüzyılda Atinalılar döneminden önemli bir ulaşım ve konaklama merkezi olarak karşımıza çıkıyor.¹

İstanbul'dan daha eski olan Üsküdar, Bizans'ın kuruluşundan önce büyük ve önemli bir yerleşim yeri iken, Bizans'ın günümüzde sur içi olarak adlandırdığımız bölgede kuruluşunun ardından eski canlılığını kısmen kaybetmiştir.

Arapların birçok kez kuşatma girişiminde bulunduğu Konstantinopolis'te karadan ve denizden gelen Müslüman askerlerin ilk hedefi ve karargahı yine Üsküdar olmuştur. Harunü'r-Reşid 782'de henüz halife olmadan Üsküdar önüne gelmiş ve burada bir müddet kalmıştır.²

Bizans devrinde küçük bir semt olan Üsküdar Türkler zamanında genişlemiş, Çamlıca tepesine kadar ulaşmıştır.

Küçük Asya, İran ve Arabistan'la İstanbul arasında gidip gelen eski kervanlarımızın, ordularımızın ilk ve son menzili Üsküdar olmuştur.³ Fetihden önce Anadolu'nun Batı ucundaki en son durak noktası iken, fetihden sonra Asya'ya açılan kapısı olmuştur.

Üsküdar'ı İlk Gören Türkler ...

Yahya Kemal, Türklerin Üsküdar'la ilk karşılaşmasını Malazgirt Zaferi'nden 10 yıl sonraya, 1081 yılına dayandırır. 1081'de Üsküdar'a gelen Kutulmuşoğlu Süleyman komutasındaki askerler o sene Üsküdar'ı fethetmişler, Üsküdar kıyısından İstanbul'u izlemişlerdir. Yahya Kemal bu ordunun Üsküdar'ı "ilk gören Türk gözleri" olduğunu söyler. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında sadece Üsküdar'ı değil, uzaktan da olsa İstanbul'u ve Ayasofya'nın kubbesini ilk görenler de bu akıncılardır.⁴ Kutulmuşoğlu Süleyman, İznik'i payitaht olarak benimsemek suretiyle, Türk Milleti'ni Marmara kıyılarına kadar yerleştirmiş ve İstanbul'a en yakın noktaya konuşlandırmıştır.

Türkler bu noktadan itibaren daha önce rüyalarını süsleyen bu şehri uzaktan da olsa görme imkanı bulmuşlar ve bu rüya zamanla gerçeğe dönüşmüştür.

Ahmet Hamdi Tanpınar, XV. Asır başlarında atalarımızın Üsküdar ve Anadolu Hisarı'ndan İstanbul'u seyrettiklerini, ve onu fethetmek için sabırsızlandıklarını söyler.⁵

Samiha Ayverdi de Yahya Kemal gibi Üsküdar'ın Türk tarihindeki yerini almasını 1081 yılına bağlar. İzmit'i almak üzere yola çıkan Kutulmuşoğlu Süleyman Bey ve ordusu Üsküdar'dan İstanbul'u izler ve fethin rüyasını görmeye başlar. Bu sebeple Üsküdar: "Boğaziçi'nin her kasabasından, her köyünden önce Türk tarihiyle ilişik kuran beldedir."⁶

Münevver Ayaşlı ise, Türklerin İstanbul'a gelişini 1073 yılına dayandırır. Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya giren Türkler 1073 yılında İstanbul'a kadar gelmişler, Üsküdar'ı hareket üssü olarak seçip, Boğaz'dan karşıya geçme teşeb-

Külliyeden Genel görüntü

büsünde bulunmuşlardır. İstanbul hareket üssü olma özelliğini fetihten sonra da sürdürmüş, Doğu'ya yapılan seferlerde ordu Üsküdar sahrasında toplanmıştır.⁷

Yahya Kemal, Türklerin tarih içinde yerleştikleri semtler arasında Üsküdar'a ayrı bir yer verir. Üsküdar İstanbul'un fethi hamlelerine gün gün şahit olmuş, fetih rüyasının gerçeğe dönüşmesini gözlemiştir. Yahya Kemal, sadece Türk tarihinin değil, dünya tarihinin bu büyük hadisesinin Üsküdar'ın havasına sindiğini düşünür: "Üsküdar'ın maneviyâtında İstanbul muhasarasının günleri öyle duruyor" der.⁸

Yahya Kemal, "İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar" adlı şiirinde:

"Üsküdar, bir ulu ru'yayı görenler şehri!

Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,

Hepsi der: "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?

Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!" şeklinde şiir devam eder.

Yahya Kemal bu şiirinde, Üsküdar'ı bir mekân, bir şehir olmaktan çıkarır ve adeta kişileştirir. Fethin gerçekleştiği sabah Üsküdar'ın yüz bin meleğin uçtuğunu gördüğünü anlatır.

Üsküdar İsmi ...

Üsküdar isminin nereden geldiği konusundaki çok sayıdaki rivâyet olmasına rağmen, sadece bunlardan ikisi üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri, şehrin tabii yapısıyla birleşen "altın şehir" rivâ-

yetidir. Güneşin batışı esnasında bu şehre verdiği sarı renkten dolayı böyle adlandırılmış olması muhtemeldir.⁹

Üsküdar adı bazı sözlüklerde, konak yapılan yer anlamında Farsça bir isim olarak geçerken,¹⁰ yine kimi kaynaklarda Farsça “ulak” anlamına gelen “Eskudari”ten türemiş olabileceği ifade edilmektedir. Gerçekten de Üsküdar’ın, coğrafi ve tarihi konumu bakımından bu anlama uygun nitelikler taşıdığı bilinmektedir.

Üsküdar’ın Merkezi Özelliği

Üsküdar, Boğaz’dan sonra Anadolu kıtasının hemen girişinde bulunması nedeniyle bir geçiş noktası ve konaklama yeri olma özelliğini tarih boyu sürdürmüş, askeri ve ticari açıdan merkez olmuştur.

Haydarpaşa Anadolu yakasının limanı olmadan önce, Üsküdar Anadolu yakasının hareket noktası olmuştur. Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Mısır’a gidecek olan ordular, kervanlar ve sürre alayları burada konaklamış, buradan hareket etmiştir. Cenk için sabırsızlanan yiğitlerin naraları, at kişnemelerine karışan sefer gülbankleri, kılıç şakırtılarına ara veren azametli tekbirler, mızrak parıltıları arasında güneş gibi yükselen sancaklar hep bu çeşmenin önünden, bu meydanın üstünden gelip geçmiştir.

Bu meydan, Anadolu’ya, İran’a, Suriye’ye, Arabistan’a kalkan ticaret kervanlarını sinesinde toplamış, uğurlamış, çeşitli gayelerle bir topluluk halinde çıkan bu kalabalığın muhataralar ve tehlikelerle endişeli, ümitler ve arzularla zevkli çöşkunluklarına şahit olmuştur.¹¹

Osmanlı Döneminde Üsküdar

Üsküdar tarihi kayıtlara göre Orhan Gazi tarafından 1348 yılında fethedilerek Müslüman halk için bir iskan merkezi haline getirilmiştir. I. Murat döneminde nüfusun önemli bir kısmı Türklerden oluşmaya başlamış, ancak Türklerin buraya tam olarak yerleşmeleri, İstanbul’un fethinden sonra Üsküdar’dan kaçan Rumların yerine, Anadolu’dan getirilen Türklerin yerleştirilmesiyle gerçekleşmiştir.¹² Üsküdar’da sosyal hayat bu tarihten sonra hızla gelişme göstermiştir.¹³ Üsküdar, İstanbul’un Osmanlılar tarafından ilk fethedilen kısmıdır. Hem büyük fethin ilk aşaması, hem de habercisidir. Bir asır ve bir yıl boyunca ayrı kalır Üsküdar, karşı kıyıda ki parçasından. Ama nihâyet 1453’te sevinçle izler fethi.¹⁴

Fetihten sonra hızla Türkleşen Üsküdar, bir kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Devamlı gelip giden kervanlar sayesinde ticaret hacmi günden güne artan Üsküdar, bir yandan devamlı imar ve itibar gördüğünden kısa zamanda abideler diyarı haline gelmiştir.

İstanbul’un fethinden sonra Fatih ile birlikte imar edilmeye başlanan Üsküdar’ın tam anlamıyla mamur bir kent haline gelmesi Kanuni ile olur. Sefere çıkan Osmanlı padişahları şimdiki Doğancılar’da kurulan Otağ Çadırında kalmışlardır. Fatih döneminde Üsküdar âdetâ yeniden kurulmuştur.¹⁵

Evliya Çelebi bu dönemde Üsküdar'da 70'i Müslümanlara, 11'i Rum ve Ermenilere ve 1'i de Yahudilere ait olmak üzere toplam 82 mahallenin varlığından söz etmesi kimi tarihçilerce abartılı bulunmuştur.¹⁶ Aynı yıllarda Üsküdar'da 91 cami ve mescit, 51 tekke, 12 hamam, 11 kervansaray, 2 imaret, 7 medrese, 260 çeşme, 5 büyük iskele, 2 darüşşifa ve birçok başka yapı inşa edildiği düşünülürse,¹⁷ Evliya Çelebi'nin verdiği rakam makul de olabilir.

Osmanlı'nın yükseliş döneminde İstanbul'un en önemli semtlerinden biri haline gelen Üsküdar, İstanbul'un toplam nüfusunun onda birini barındırır hale gelmiştir. Fetihden sonra İstanbul'un aldığı büyük göçten Üsküdar da payını almış, Kanuni döneminde Üsküdar başkentten idari olarak ayrılan küçük bir kent halini almıştır.

Üsküdar, İstanbul'un Anadolu ile bağlantı noktasıdır. 19. yüzyılın sonunda demiryolu yapılıncaya kadar, Anadolu ile yapılan ticaretin merkez üssü Üsküdar olmuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulan büyük vakıflar burayı göçmenler için cazip hale getirmiştir. Üsküdar aynı zamanda İran ve Ermenistan ile yapılan ticaretin de başlangıç noktasıdır. Ticaret kervanlarıyla gelen Ermeni ve İranlı tüccarlar Üsküdar'da buluşurlardı. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Üsküdar tam bir ticaret kenti haline gelmiştir. 19. yüzyılda Üsküdar'da yaşayan İranlı nüfus kayda değer orana ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde Anadolu'ya Hicaz, Mısır, İran, Irak, Kafkasya ve Suriye üzerine yapılan seferlerde bir konaklama ve toplanma merkezi olan Üsküdar'da, Kanuni döneminde ticaret oldukça canlanmıştır. Özellikle ticaret için İran'dan gelen kervanlar genellikle Bursa ve Üsküdar'ı mesken tutması, Ege adalarında "acem tüccarı" olarak adlandırılan kişilerin mallarını daha çok Üsküdar'da ve Üsküdar'ın yakın köylerinde satması ticareti daha da canlandırmıştır.¹⁸ Nihâyetinde İstanbul, XVII. yüzyıl ortalarında büyüyerek İstanbul ile birleşmiştir.

Ticaret ve ekonominin bu denli canlı olduğu bir yerleşim yerinde ulaşım ve konaklama ile ilgili mekanların yapımı da dönemin idarecileri tarafından ele alınması gereken öncelikli konulardan olmuştur. Nitekim, 1588-1589 yıllarına ait bir belgede, Üsküdar'a neden bir kapalı karşı yapılması gerektiğine ilişkin önemli bilgiler mevcuttur. Nitekim ilgili belgede dilekçe sahipleri, son zamanlarda kente gelenlerin sayısının arttığını, tüccarların ve vergi tahsildarlarının mallarını emniyetle muhafaza edebilecekleri bir yerin zaruret haline geldiğini anlatmaktadırlar. Üstelik, kışın gemilerin gelişleri aksadığından, bir kapalı çarşının (bedestenin) olmayışının mal darlığı ve sıkıntısına yol açtığı da dilekçede yer almaktadır. Bunun üzerine kadı, merkezi idareden kendi imkanlarıyla bedesten yaptırmak isteyene engel olunmayacağına dair izin istemiş ve bu izin kendilerine verilmiştir.¹⁹

Dünyanın en eski ve en büyük mezarlıklarından biri olan Karacaahmet'inde bulunduğu Üsküdar, bu yönüyle sadece hayata veda edenlerin uğurlandığı bir ayrılık mekanı değildir. Üsküdar'ın Osmanlılar dönemindeki bir başka önemli

özelliği de, her yıl Mekke ve Medine'ye gidecek hacı adaylarının oluşturduğu Surre-i Hümayun'un törenlerle buradan uğurlanmasıdır. Hacı adaylarını ve sultanın Mekke Şerifine gönderdiği armağanları taşıyan develerin oluşturduğu uzun konvoyun yola çıkması öncesinde düzenlenen törenler, Üsküdar'a büyük bir canlılık meydana getirmiştir. O yüzden alışkındır Üsküdar ayrılıklara ... Cenazelerini de, hacı adaylarını da törenle uğurlar Üsküdar.

İstanbul'un Üç Yakasının Manevî Mimarları

Dersaadet olarak da isimlendirilen İstanbul, 19. yüzyılın ortalarına kadar idari yapı ve yargısal açıdan dört ayrı bölüme ayrılmıştı. Bunlardan ilki İstanbul Kadılığı'nın yetki sahası olan ve İstanbul Metropolünün kent merkezi olan Suriçi'dir. Galata, Üsküdar ve Eyüp'ten oluşan Bilâd-ı Selâse ise bu metropol alanın kazalarıdır. "Üç Belde" anlamına gelen Bilâd-ı Selâse ayrı kadılar tarafından yönetilmiştir.

Fakat bu ayrım sadece idari ve yargısal bir bölünlemenin yanı sıra sosyolojik ve kültürel bir farklılığı da ifade etmektedir. Dersaadet'in bu dört ayrı bölümü, aynı şehir içerisindeki birbirinden farklı; fakat bir arada ahenkli bir bütün oluşturan dört ayrı dünyayı teşkil etmiştir. Aynı zamanda bu dörtlü yapı, İstanbul'un sosyal ve kültürel yapısını zenginleştiren ve canlı kılan faktörlerin başında gelir.

Bu kadılık merkezlerinden Eyüp, adını aldığı mihmandâr-ı Nebi Halid bin Zeyd Eba Eyyübe'l-Ensari'den dolayı manevi bir çekim merkezi oluştururken, diğer kadılık merkezlerinden Galata bölgesi ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın süt kardeşi ve çocukluk arkadaşı olan dönemin önde gelen bilim adamlarından Yahya Efendi'nin manevi iklimi içinde yer almıştır. Üsküdar'ın manevi çekim merkezi ise Azîz Mahmud Hüdâyî dergahı olmuştur. Nitekim İstanbullu denizciler her iki zatın Boğaz'ın manevi bekçileri olduğuna inanırlar.²⁰

Eyüp'le ilgili bir şeyler söylemek, sözü uzatmak olur diye düşünüyorum.

İki İsim, İki Ortak Nokta ...

Yahya Efendi ile Azîz Mahmud Hüdâyî'nin dikkati çeken en önemli ortak noktası, her ikisi de yaşadıkları dönemde devrin padişahları üzerinde oldukça nüfuz sahibi olmalarına rağmen, her ikisinin de yerleşim yeri olarak Suriçi İstanbul'undan uzak durmaya çalışmaları, bir bakıma saraya sokulmamalarıdır. Devrin padişahlarının sıklıkla ziyaret ettiği ve dualarını aldığı bu zatlar, eğer isteselerdi İstanbul'un en güzide konaklarında ağırlanabilirlerdi. Fakat uzak durmayı, saraydan daha çok halka yakın olmayı tercih etmiş olmaları dikkat çekicidir.

Her iki isim de, bir kısım dünyevi beklentilerle padişahlara sokulmaya çalışan ve ayaklarına giden değil, aksine, padişahların hem daha iyi bir idareci olabilmek, hem de manevi yönden kendilerinden yararlanabilmek için sıklıkla kapılarına geldiği insanlar olmuşlardır.

Kısaca Yahya Efendi'den bahsedecek olursak ...

Yavuz Sultan Selim Trabzon'da vali iken, 1494 yılında bir oğlu olur ve adını Süleyman koyar. Yıllar sonrasının Kanuni Sultan Süleyman'ından bahsediyoruz. O dönemde çocukları süt anneye vermek adet olduğundan, aynı günlerde çocuk sahibi olan bir aile bulunur. Bu ailenin çocuğunun adı Yahya'dır. Anlayacağınız, Süleyman'la Yahya süt kardeşi olurlar ve birlikte büyürler.

Yıllar yılları kovalar. Gün gelir Süleyman babasının vefatının ardından Osmanlı Padişahı olurken, süt kardeşi Yahya Efendi'de iyi bir eğitim alma fırsatı bularak devrinin seçkin alimlerinden olur. Şöhreti tüm ülkeye yayılır.²¹ Yahya Efendi bir çok konuda Kanuni'ye yol göstermiş, lafı eğip bükmeden söylenmesi gerekenleri söylemiştir.

Azîz Mahmut Hüdâyî Hazretleri ise, III. Murat, III. Mehmet, I. Ahmed, II. Osman, IV. Murat'a nasihatlerde bulunur, onlardan büyük hürmet görür. Hatta IV. Murat Han'a saltanat kılıcını o kuşatır.²²

Yaşadıkları dönemde bu kadar etkin olan ve devrin padişahlarından büyük hürmet gören bu insanların, İstanbul'un dışında bir konaklama yeri seçmeleri tesadüf değildir. Bu davranışlarıyla, hem dünya saltanatının geçici olduğunu yansıtmışlar, hem de çıkar ilişkilerine dayalı gündelik siyasetten uzak durmaya özen gösterdikleri mesajını vermişlerdir. Kuşkusuz onların bu mesafeli duruşları, gerektiğinde devrin idarecilerine verilmesi gereken mesajı en etkili bir şekilde verebilmeleri konusunda imkan da sağlamıştır.

Şimdi sırasıyla, karşılıklı Boğaziçi'nin her iki yakasında yer alan ve İstanbullu denizcilerce uğurlarına inanılan bu iki zatın yaşamından bazı olaylar yansıtalım. Burada daha çok Üsküdar'ın manevi çekim merkezi Azîz Mahmud Hüdâyî'den bahsedeceğimizden, İstanbul'un Galata yakasının çekim merkezi Yahya Efendi ile ilgili sadece 2 hadise nakletmek istiyorum.

Yahya Efendi ile ilgili anlatılan bir menkıbe şu şekildedir: Kânûnî Sultan Süleymân Han, Yahyâ Efendi'nin bir evliya mürşid olduğunu, Hızır Aleyhisselâm ile sıklıkla görüştüğünü bilir, kendisini de görüştürmesini arzu edermiş.

Bir gün Yahyâ Efendi ve Kânûnî, kayıkla Boğaz'da gezmeye çıkmışlar. Yahyâ Efendi yanında bir ahabbâbı ile gelip kayığa binmiş. Birlikte giderlerken, Yahyâ Efendi'nin ahabbâbı, devamlı Kânûnî'nin parmağındaki çok kıymetli bir yüzüğe bakıyormuş. Kânûnî bu hâli fark edince, parmağındaki yüzüğü çıkarıp; "Buyurun, daha yakından bakabilirsiniz" diye uzatmış. O zât yüzüğü alıp, evirip çevirdikten sonra, denize atıvermiş. Yahyâ Efendi hâriç, kayıkta bulunanlar çok hayret etmişler. Bir müddet gittikten sonra, o zât inmek istediğini bildirince, kayık kıyıya yanaşmış. O zât ineceği sırada denizden bir avuç su alıp Sultân'a uzatmış. Avucundaki suda, biraz önce denize attığı yüzük varmış. Yahyâ Efendi hâriç, kayıkta bulunan herkes yine çok hayrete düşmüşler. Kânûnî elini uzatıp yüzüğü alınca, adam birdenbire gözden kaybolmuş. Kânûnî, Yahyâ Efendi'ye dönerek; "Neler oluyor?" diye sormuş; "O gördüğünüz Hızır Aleyhisselâm idi" cevâbını vermiş Yahyâ Efendi. Kânûnî bunun üzerine; "Bizi niye tanıştırmadınız?" diye sorunca, Yahyâ Efendi şöyle cevap vermiş; "O kendini tanıttı; ama siz tanımakta geç kaldınız" demiş²³

Üsküdar ve Kızkulesi

Padişahlara yol gösterdiğini ifade ettiğimiz ve İstanbul'un Galata yakasının manevi mimarlarından olan Yahya Efendi ile ilgili anlatılan bir diğer olay da şu şekildedir: Yahya Efendi atına binmiş medresesine giderken yolunu kesen bir papazın sert sorularına muhatap olur:

- Ey Müslümanların âlimi, dininizde adâlet böyle midir? Sizin dininiz ölmüş Hıristiyanlardan da vergi almayı mı emreder?

Sorunun nereye varacağını merak eden Yahya Efendi hemen cevap verir: Bizim dinimiz adâlet dînidir. Değil, ölmüş Hıristiyanlardan vergi almak, dirilerinden bile yoksulsa vergi almaz. Aksine onlara yardımı emreder. Papazın bu ceaptan cesâreti daha da artar:

- Şâyet dediğiniz doğru ise, vergi toplayan memurlarınız bizim ölmüş dindaşlarımızın evlerine gelip de haraç istemelerini nasıl izah edeceksiniz? Ölmüşlerimizden vergi düşmesi gerekirken halen memurlarınız bunu talep ediyorlar. Şâyet bu, dininizin emri gereği değilse, sultanınızın siyaseti icâbı mıdır?

Cadde ortasında böylesine onur kırıcı sorudan fevkalade üzülen Yahya Efendi'nin geldiği medresesinde de ilk işi, kalem, kağıt alıp, sultanına bir mektup yazmak olur:

Süt kardeşliğinden de cesaret aldığı, sultana oldukça ağır bir ikaz kaleme alan Yahya Efendi şöyle der:

- Ey cihan sultanı! Bilesin ki sana tahtına çıkmak artık haram olmuştur. Hem o kadar haram olmuştur ki, senin zulmün, dirileri bırak, ölümlere kadar uzanmış, ölümlerden de vergi almaya bile tenezzül etmiştir. Böylece hazineye haramı sokmuş, ümmeti Muhammed'e haram yedirir hale gelmişsin ...

Mektubu okuyan sultan şaşkına döner. Meseleyi yerinden öğrenmek için hazırlanır. Doğruca Yahya Efendi' nin Beşiktaş'taki dergahına gelir:

- Yahya karındaşım! Bu nasıl mektup böyle? diyerek meseleyi anlatmasını ister. Yahya Efendi, papazın yolunu keserek sorduğu sorularını anlattıktan sonra sözlerini şöyle bağlar:

- Bir keşiş karşısında beni mahcup duruma düşürdünüz. Sultanın hazinesi bu kadar mı fakirleşti? Ölmüş Hıristiyanlardan haraç alacak, Devlet-i Aliyye'yi bunlarla mı koruyacak?

Kanuni hemen saraya dönüp memurlarını toplayarak kesin fermanını duyurur:

- Bugünden itibaren eski vergi defterleri iptal edilmiştir. Bundan sonra yenilerini yazacaksınız. Bunun için ev ev dolaşacak, ölmüşlerle kalmışları yeniden tespit edeceksiniz. Bilhassa Hıristiyan semtlerde ölmüşlerden alınmış vergi varsa, hemen iade edeceksiniz. Hazineme "haram girme" şaibesine tahammülüm yoktur. İhmalde bulunanlar canlarıyla oynamış olurlar, biline!

Aradan bir müddet geçer. Yahya Efendi'nin yolunu kesip de sert sorular soran papazdan bir değerlendirme gelir:

- Biz sizin adâletinizden emin olduk. Siz de bizim itaatimizden emin olabilirsiniz artık. Bundan sonra bir soru da sultandan gelir:

- Haram olduğunu söylediğiniz tahtıma çıkabilir miyim, artık Yahya karındaşım?

Cevap kesin:

- Halk sizin adâletinizden emin olunca siz de tahtınızdan emin olabilirsiniz sultanım!²⁴

Bu zatların devrin idarecileri üzerinde kurdukları bu tür manevi otorite ve karşılıklı samimi diyalog, devlet idarecilerinin hem hata payını azaltıcı, hem de bu zatların halkla sürekli yakın temas halinde olmalarının verdiği avantaj ve zengin feedback imkanıyla, kamuoyunun nabzını tutmalarını sağlayan oldukça yararlı bir bilgi kaynağı fonksiyonu görmüştür.

Bir Kâbe Toprağı Olarak Üsküdar ...

Üsküdar, Osmanlı döneminde Galata ve Eyüp dışında İstanbul'a bağlı üçüncü kadılık bölgesiydi. Üsküdar, Anadolu luğu ve Anadolu Türk-İslam geleneğini temsil etmekteydi. Üsküdar her şeyden önce sadece coğrafi olarak değil, demografik olarak da Anadolu'dur. Bugün bile köprüden geçerken bunu hissedersiniz.

Üsküdar Anadolu'nun İstanbul'a, İstanbul'unda Anadolu'ya açılan kapısıdır. Bu yüzden, İstanbul'dan hacca gidecek kişiler, Üsküdar'a geçip burada toplanır, toplu halde yola çıkarlardı. Haccın başlangıç yeri olduğu için, Osmanlılar döneminde Üsküdar "Kâbe toprağı" sayılırdı.²⁵ Üsküdar'ın Harem semtine harem isminin verilmesi de bundandır. Kabe'den Üsküdar sahiline kadar Harem-i Şerif'in bir uzantısı sayıldığı için bu ad verilmiştir. O zamanlar hacca gidenler, Üs-

küdar'a geçtikleri andan itibaren sanki Kâbe'deymişler gibi kemâl-i edeble davranmaya özen gösterirlerdi.

Tanpınar, Beş Şehir adlı eserinde anlattığı bir olay, Üsküdar'ın İstanbul için ifade ettiği anlama farklı bir bakış açısı getirir. Yoğun sisli bir Boğaz gecesinde Rumeli yakasından Anadolu yakasına geçen Tanpınar, sislerin arasında Üsküdar'ın tamamen kaybolduğunu görür. Bu kayboluş üzerine düşüncelere dalan Tanpınar, Üsküdar'ın olmadığı bir İstanbul'u hayal bile edemez. Tanpınar bunu, "Bu aynada kendi hayalini, yolda gölgesini görmemek gibi bir şeydi" diye anlatır.²⁶ Tanpınar da hocası Yahya Kemal gibi, Türklerin yerleştikleri yerler içinde Üsküdar'a ayrı bir önem vermekte, fethetme edene Üsküdar ayrı bir önem taşımaktadır. Tanpınar aynı gece, Üsküdar'ı kaybetmenin hüznünü, ardından da bulmanın sevincini yaşar. Devrinin önemli şairlerinden olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, yaşadığı Üsküdar'a, aynı zamanda böylesine şiirsel duygularla da bağlanmış olabileceğini düşünmek şaşırtıcı olmaz.

Üsküdar'ın Manevî İkliminin Mimarı Aziz Mahmud Hüdâyî

1540'lı yılların başında Şerefli Koçhisar'da doğan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin çocukluğu Sivrihisar'da geçer. Sivrihisar o yılların kültür merkezlerinden biridir. İlk derslerini babası fazlullah Mahmud bin Mahmud'dan alır. Okuduğunu hafızasına naksetme özelliği ve akıllara durgunluk veren sezgi kabiliyeti hocalarının dikkatini çeker ve "Oğlum Mahmud, senin önün açık, hiç buralarda durma, doğru İstanbul'a!" derler.

Zamanın gözde medreselerinden Ayasofya'nın kapısını çalar. Osmanlı'da istidadı olanların önü açıktır. Müderris Nasırzade hususi bir ihtimam gösterir ona. Nâzirzâde'nin Edirne'de Sultan Selim Medresesi'ne tayiniyle Edirne'ye ve bir süre sonra, yine hocası ile Şam'a ve Mısır'a gider. Bu sayede birçok alimden istifade etme fırsatı bulur. Bursa'daki Ferhadiye Medresesi'ne Müderris ve Camii Atık Mahkemesi'ne kadı olarak tayin edilir. Genç yaşta kadı olur Bursa'ya (1573). Birkaç yıl sonra Şeyh Üftâde'nin tarikatına intisap eder (1576).

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri Trakya'da bir müddet kaldıktan sonra Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendinin vasıtasıyla İstanbul'a gelir. Küçük Ayasofya Camii Tekkesinde hocalık yapar. Burada talebelere hadis, fıkıh, tefsir dersleri verir. Üftâde'nin yanında geçirdiği riyazet devresinden sonra halifelikle Üsküdar'a gönderilir.²⁷ Bu sırada Üsküdar'da bir yer satın alır. Buraya dergâhını inşa eder. Yüzlerce talebe yetiştirir. 1628'de vefat ettiğinde dergâhının yanına gömülür.

Tekke şiirinin önde gelen şairlerindendi. Arûz ve hece vezniyle yazdığı tasavvufî şiirlerinin birçoğu bestelendi. Dîvân'ı dışında şiirleri, nesirleri, Arapça ve Türkçe 20'yi aşkın eseri vardır.²⁸

Padişahların Hocası ...

Tebliğimin bir yerinde, Osmanlı padişahlarına yakınlıklarına rağmen, bu mübarek zatların saraydan uzak durmaya özen gösterdiklerine işaret etmişim. Fakat bu fiziki uzaklık içinde manevi yakınlık daha müessir olmuştur.

Bir gün Sultan Ahmed Han yolda Hüdâyî Hazretlerine rastlar, derhal atından inip eyeri gösterir. “Efendim buyurmaz mısınız?” Talebeleri Hüdâyî Hazretleri gibi mütevazı bir velinin bu teklifi reddedeceğini sanırlar. Ancak Hüdâyî Hazretleri hayvana biner, at yedi adım attıktan sonra iner. Padişaha, “Sultanım! Sırf hocam Üftade Hazretlerinin duası ve emri yerine gelsin diye bindim, çünkü o padişahlar rikabında (arkasında) yürüsün diye dua etmişti” der.

Gün gelir Hüdâyî dergâhı Hakk aşıklarına yetmez olur. Derslerini Sultanahmet Camii’ne taşır. Fakat orası da zamanla dar gelir. Tıpkı, bu sempozyum vesilesiyle kendisini anmak için Üsküdar’ın salonları dar geldiğinden karşıya, Grand Cevahir Otel’e taşınmamız gibi. Görüyorsunuz, İstanbul’un en büyük salonu olduğu söylenen o salon da dar geldi. Bu Azîz Mahmud Hüdâyî’nin bereketidir.

Padişahlar hocası olarak anılan Azîz Mahmud Hüdâyî’nin padişahlarla diyaloguna bazı örnekler verecek olursak ...

I. Ahmed Han bir gece çok sıkıntılıdır. Rüyasında Avusturya kralı ile güreşir, lâkin sırt üstü yere düşer. Görünüşte kabus gibi bir şeydir. Büyük bir telâşla rüyasını yazar ve Hüdâyî dergâhına yollar. Ancak Azîz Mahmud Hazretleri ulaşı kapıda karşılar, pusulayı okumadan cevabi mektubu sıkıştırır eline. Onun tabiri-ne göre toprak “kuvvet” demektir. Sırtının yere değmesi arkalarında ki himmete işrettir. Hulasa zafer bizimdir. Nitekim zaman büyük veliyi haklı çıkarır. Osmanlı muzaffer olur.

II. Osman bir gece rüyasında Kur’ân-ı Kerîm okurken Peygamberimizin gelip elinden Kur’ân-ı Kerîm’i aldığını ve kendisini tahttan indirdiğini görmüştür. Rüyanın tabirini Hüdâyî Hazretlerine sorunca Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri rüyayı hayra yorumlamış tahtı, varlık ve dünya hayatı ile yorumlamıştır.²⁹ Genç Osman’ın daha sonra akibeti malumdur.

Denizcilerin dostu ...

Boğaziçi’nin her iki yakasında yer alan Yahya Efendi ve Azîz Mahmud Hüdâyî’nin İstanbullu denizcilerce uğurlu sayıldığından bahsetmiştik. Sultanahmet Camii’nin açılacağı gün cuma hutbesini okuma şerefi Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretlerine verilir. Ancak o gün deniz geçit vermeyecek kadar dalgalıdır. Ama Hüdâyî Hazretleri fırtınaya aldırılmaz, Sarayburnu’na doğru açılırlar. Teknenin geçtiği yerde derya sütliman olur. Talebeleri ardı sıra ilerler, adeta tünelden geçerler. İşte bu ehline aşikâr yol o tarihten sonra zaman zaman sandalcılar tarafından kullanılır. Hoş, Üsküdarlı kayıkçıların tamamı ona intisaplıdır. Netameli havalarda “Ya Rabbi şeyhimin hatırına” der, sığınır Hüdâyî yoluna. Denizciler derler ki, söz konusu geçit daima sakin, daima emindir.³⁰

Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar Boğaz'da deniz seferi yapan kaptanlar; yolcularını, Üsküdar'dan geçerken Azîz Mahmud Hüdâyî dergâhına, Beşiktaş önünden geçerken Yahyâ Efendi dergâhına, Beykoz'dan geçerken de Hazret-i Yûşâ tarafına doğru tevcîh ederek "Fâtîha"ya dâvet ederlerdi.

Sevenleri için şu duası meşhurdur: "Sağlığımızda bizi, vefatımızdan sonra kabrimizi ziyaret edenler ve türbemizin önünden geçtiğinde Fatiha okuyanlar bizimdir. Bizi sevenler denizde boğulmasın ahir ömürlerinde fakirlik çekmesin, imanlarını kurtarmadıkça göçmesin."³¹

İstanbul'un güneyi Marmara Denizi'dir. Bunun dışında, Batısında Eyüp Sultan Hazretleri, Kuzeyinde Yahya Efendi, Doğusunda Azîz Mahmud Hüdâyî Hazretleri İstanbul'u adeta manevi bir koruma çemberine almış gibidir.

Nitekim günümüzde, İstanbul'da en çok ziyaretçi alan üç önemli manevi mekan sırasıyla İstanbul yakasında Eyüp, Üsküdar yakasında Azîz Mahmud Hazretleri ve Galata yakasında Yahya Efendi'dir.

İstanbul'un etrafındaki bu üçlü manevi konuşlanma bu açıdan anlam taşımaktadır.

SONUÇ

Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bir iskan yer olarak Üsküdar'ı seçmesinde öncelikle Üsküdar'ın jeostratejik konumunun etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Üsküdar sadece Anadolu'nun İstanbul'a açılan kapısı değil, aynı zamanda İstanbul'un da Anadolu, İran, Irak, Arabistan ve Mısır'a açılan kapısıdır. Ticaret amacıyla Üsküdar'a gelen farklı millet ve diyarlardan insanlar Üsküdar'da homojen olmayan bir nüfus yapısının ortaya çıkmasına neden olurken, farklı milletlerden insanları ortak bir zeminde buluşturan en önemli unsurlardan biri olarak, Azîz Mahmud Hüdâyî'nin kuşatıcı iklimi karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da giderek yayılan Şia propagandasına karşı özel bir duyarlılık geliştiren, mektuplarında ve eserlerinde Kızılbaşlık tehlikesi olarak nitelendirdiği bu cereyana karşı gönül dostlarını uyanık olmaya davet eden Azîz Mahmud Hüdâyî, Sadrazam Ferhad Paşa ile birlikte Tebriz seferine de katılmış ve orduya manevî kumandanlık yapmıştır.

Azîz Mahmud Hüdâyî bu davranışıyla, her fırsatta İslam dünyası için zararlı bulduğunu ifade ettiği bu cereyana karşı mücadelenin ne kadar önemli olduğu konusunda bir mesaj vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde başta Anadolu olmak üzere Hicaz, Mısır, İran, Irak, Kafkasya ve Suriye üzerine yapılan seferlerde bir konaklama ve toplanma merkezi olan Üsküdar'a, özellikle ticaret için İran'dan gelenlerin aynı zamanda burada mesken tutması dikkat çekmektedir. Üsküdar'da giderek artan oranda İranlı nüfusun çoğalması, İran'ın Osmanlı topraklarında yaptığı propagandayı engelleme konusunda özel hassasiyeti bilinen Azîz Mahmud Hüdâyî'nin, yerleşim yeri olarak Üsküdar'ı seçmesinde belirleyici bir başka etken olabileceğini düşünmemize neden olmaktadır.

Azîz Mahmud Hüdâyî, yaşadığı dönemde devrin padişahları üzerinde oldukça nüfuz sahibi olmasına rağmen, saraya sokulmamaya özel bir itina göstermesi, padişahların ayağına giden değil, ilminden irfanından yararlanılmak için yanına gelinen insan olması, gerek halk gerekse de sultanlar nezdinde değerini daha da artırmıştır. Ruhları şad olsun.

DİPNOTLAR

¹ M.Ö. 7. yüzyılda bir Grek kolonisi olarak kurulan Halkedon'un (Kadıköy) iskelesi ve tersaneleri, bugünkü Üsküdar'ın yerleştiği alanda bulunur ve buraya Hrisopolis (Altın Şehir) denirdi. Yörenin bu adla anılması çeşitli biçimlerde yorumlanmaktadır. Pers işgali sırasında Anadolu Yarımadası'ndaki kavimlerden ve halktan vergi olarak toplanan altınlar buradaki hazinelerde saklandığı için yöreye bu adın yakıştırıldığı söylenmektedir.

² Öte yandan kaynaklar, Anadolu'nun Türklerce fethinden sonra Danişmendlilerden Turasan Bey'in Üsküdar'a kadar geldiğini, Alemdağı'nda bir kale yaptırdığını ve Bizanslılarla çarpışırken kalesinin önünde şehit düştüğünü yazmaktadır. Ne var ki, sözü edilen kaleye ait hiçbir ize rastlanmadığından, bu bilgi doğrulanamamaktadır. <http://www.istanbul.gov.tr/Default.aspx?pid=321>

³ "Üsküdar", İstanbul Yazıları, Hazırlayan: E.Ş. Dinç - F. İlıkan, İstanbul 1994, İ.B.Belediyesi Yayınları, s. 81.

⁴ "Türk İstanbul II" Azîz İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s. 33.

⁵ "İstanbul", Beş Şehir, Dergah Yayınları, İstanbul 1987, s. 14.

⁶ "Üsküdar", Boğaziçi'nde Tarih, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1966, s. 380.

⁷ Ayaşlı, Münevver, Dersaadet, Bedir Yayınları, İstanbul 1993, s. 21

⁸ Koç, Murat, "Denemelerde Üsküdar Yahut Mekanın Şiiriyeti", II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, c. II, s. 178-179.

⁹ "Eyyam-ı Tenezzüh III: Boğaz'ın Anadolu Kıyısında", Külliyat-ı Sa'y ü Tahrir, İstanbul 1907, s.229.

¹⁰ Develioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1966, s. 1129.

¹¹ Koç, a.g.b., s. 180

¹² I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402), İstanbul'da bulunan Müslümanların davalarına bir Müslüman kadının bakması karara bağlanmış, böylece Türklerin egemenliği altında bulunan Üsküdar'da da bir kadı görevlendirilmiştir. Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra yaşanan Fetret Devri'nde Bitinya'daki yerler kaybedilince Türkler Üsküdar'dan uzaklaştırılmışsa da, I.Mehmed (Çelebi) tahta geçtikten sonra bu yerleri Bizanslılardan geri almış, böylece Türkler bölgedeki eski ticaret serbestliğine yeniden kavuşmuşlardır. İstanbul'un fethinden sonra II.Mehmed (Fatih), Üsküdar'dan kaçan Rumların yerine Anadolu'dan gelen Türkleri yerleştirmiştir.

¹³ Mantran, Robert, Histoire d'Istanbul - İstanbul Tarihi, Çeviren: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları İstanbul 2002, s. 66

¹⁴ http://www.istanbullife.org/dersaadet_ve_uc_istanbul.htm

¹⁵ Şahin, Naci - Şahin Meral, "Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Seyyahlara Göre Üsküdar'da Sosyo-Ekonomik Yapı Özellikleri, II. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, c. I, s. 318-319.

¹⁶ Mehmed Zilli oğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Neşreden: Zuhuri Danışman, İstanbul 1969, c. II, s. 171. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Üsküdar'da 43 mahalle vardı. Günümüzde mahalle sayısı 52'dir. 1918 ve 1924'de ayrı vilâyet yapılan Üsküdar, 1926'daki yönetsel düzenlemeler sırasında ilçe yapılarak İstanbul Vilâyeti'ne bağlandı.

- ¹⁷ Haskan, Mehmet Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi, Sayı: 1 Temmuz 2001, c. I, s. 34
- ¹⁸ Faruqhi, Suraiya, Osmanlıda Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 66.
- ¹⁹ Faruqhi, a.g.e..., s. 34.
- ²⁰ <http://www.emrimaruf.net> (İstanbulu denizcilerin Boğaz'ın manevi bekçileri olduğuna inandığı diğer kişiler ise, Beykoz'da Hz. Yuşa, Eyüp'te Eyüp Sultan Hazretleri'dir.)
- ²¹ Özsoy, Osman, "Ses verin ..." Halka ve Olaylara Tercüman, 5 Ağustos 2005.
- ²² <http://www.somuncubaba.net/icerik/tarih.html>
- ²³ http://65.122.110.233/webs/osm/osm_hikayeler.shtml
- ²⁴ Şahin, Ahmet, Ateşte Yanmayanlar, Cihan Yayınları, İstanbul 1997, s. 164
- ²⁵ Gürdoğan, Nazif, "Üsküdar'ı Kabe Toprağı Kılmak", Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 245
- ²⁶ "İstanbul", Beş Şehir, Dergah Yayınları, İstanbul 1987, s. 142-143.
- ²⁷ <http://www.kelamullah.com/gs13.html>
- ²⁸ <http://www.insanyayinlari.com.tr/authors.aspx?ID=9>
- ²⁹ http://www.nasihatler.com/detay.asp?kategori_no=40&id=146
- ³⁰ <http://www.kelamullah.com/gs13.html>
- ³¹ <http://www.hudayivakfi.org/hudayi.php?smn=hud>